

Lyhyt filosofian ensyklopedia. Progress, Moskova 1994. 576 s.

Monilla Moskovan keskeisillä kaduilla, kuten *Pushkinskaja ulitsalla*, on koko joukko kirjanmyyjiä, jotka hät'hätää pystytetyillä pöydillä myyvät ajan-kohtaista ja kaupaksi menevää kirjallisuutta, sellaisia kirjoja kuin *Markkinoinnin perusteet*, *Ulkomaankaupan alkeet*, *Myyntimiehen työt likeyrityksessä*, *Englantilais-venäläinen business-sanakirja* tai *Romanovien dynastia*. Kävellenäni viime vuoden elokuussa *Puskinskaja ulitsalla* silmäni sattuiivat erään kirjan kannessa komeilleeseen, ympäristössään perin omituiseen sanaan, "*filosofskaja*". Kirjan hinta oli noin 15 markkaa.

Ennen Neuvostoliiton romahdusta en pitänyt venäjän kielen opiskelua lainkaan järkevänä; nyt, opintojeni tässä vaiheessa, kykenen lukemaan venäjää vain vaivalloisesti sanakirjan kanssa. En tämän vuoksi pysty arvioimaan kirjan varsinaista sisältöä mitenkään täydellisesti, sillä kirjan lukeminen kannesta kanteen olisi liian suuri pala. Niinpä tarkasteluni rajoittuu siihen, mitä hakusanoja teokseen on valittu ja erityisesti mitä on jätetty valitsematta, sekä muutamien keskeisimpinä pitämieni artikkelien lukemiseen.

Ensyklopedian esipuheessa sen toimittajat toteavat, että kirja on tehty suurella kiirellä, jotta sen käyttäjät saisivat mitä pikimmiten mahdollisimman monipuolisen käsityksen filosofian eri koulukunnista ja suuntauksista. Monet kirjan yli 3500 artikkelista ovat tämän takia, näin ilmoitetaan, käännoksiä amerikkalaisista, englantilaisista ja saksalaisista filosofian käsikirjoista. Näitä käsikirjoja ei nimetä. Mistään pelkästä käännösvälikoimasta ei kuitenkaan ole kysymys.

Teoksessa on esimerkiksi artikkeleita sellaisista venäläisistä filosofeista, joista tavallinen filosofian harrastaja ei ole voinut aikaisemmin vallinneen sensuurin takia paljontaan tietää, mutta joista monet lienevät kuta kuinkin tuntemattomia venäläisen kulttuuripiirin ulkopuolellakin. Tällaiset filosofit ovat tavallisesti liikkuneet filosofian ja teologian välimaastossa. Heistä mainittakoon esimerkin vuoksi "venäläiseksi uushegeliläiseksi" luonnehdittu **Ivan Iljin** (1882-1954), "eräs slavofilian perustanlaskijoista", **Aleksei Homjakov** (1804-1860), teologi ja "uskonnollinen mystikko" **Sergei Bulgakov** (1871-1944) ja teosofi **Jelena Blavatskaja** (1831-1891). Venäjällä virinnyt kiinnostus uskonnollisiin asioihin näkyy paitsi tällaisten nimien korostamisessa, myös muutoinkin *Ensyklopediassa*.

Sinänsä tässä ei ole mitään moitittavaa; epäilyksienkin herää, että filosofiasta saattaa tulla uskonnon palvelukseen alistettua apologettista skolastiikkaa, joka kylläkin poikkeaa sisällöltään bolshevikkivallan aikana harjoitetusta skolastiikasta, mutta menee vain yhdestä äärimmäisyydestä toiseen. Tällaista epäilyä vahvistaa se, että eräistä keskeisistä entisessä

Neuvostoliitossa huomattavan uran luoneista ja ulkomailla tunnetuista ei-uskonnollisista filosofeista ei ole artikkeleita. Heitä ovat esimerkiksi virolainen, mutta venäjäksi tuotantonsa pääosan kirjoittanut, lähinnä analyttisen filosofian edustajaksi laskettava **Eero Loone** ja semiootikko **Juri Lotman**. Varsinkin jälkimmäisen puuttuminen ensyklopediasta on kummallista.

Kirjan ilmoitetaan poikkeavan kaikista 75 vuoden aikana Venäjällä julkaistuista filosofisista ensyklopedioista siinä, että se on "objektiivinen"; tehtäväksi määritellään vain asioiden esittäminen sellaisenaan, tuomatta julki kirjoittajan omia sympatioita tai anti-patioita. Tämän tehtävnmäärittäyksen onnistumista pyrin arvioimaan ottamalla tarkastelun alaiseksi sen, miten kirjassa kohdellaan marxismia, marxilaista traditiota eri muodoissaan, erityisesti venäläisissä muodoissa.

Kun sain kirjan käteeni, katsoin ensimmäiseksi, millainen mahtaa olla hakusana "**Marx, Karl**". Etsinnät olivat turhia: hakusanat **Marcus Aurelius Antonius** ja **Marcuse, Herbert** seuraavat toisiaan: hakusanaa **Marx, Karl** ei lainkaan ole! Ei myöskään hakusanaa "**Engels, Friedrich**" — tai "**Lenin, Vladimir Iljitsh**" tai "**Stalin, Josif Vissarionovitsh**". Jos katsoo asiaa venäläisen filosofian opiskelijan, nimenomaan opintojensa alkuvaiheessa olevan opiskelijan näkökulmasta, niin tilanne on varsin omituinen. Jos opiskelija haluaa esimerkiksi tietää mitä on historianfilosofia, hän löytää asiasta varsin monipuolisen artikkelin. Yhdeksi historianfilosofiseksi suunnaksi esitetään "materialistis-taloudellinen historianfilosofia". Merkittävien historianfilosofisten teosten joukkoon on listattu, sinänsä varsin kyseenalaisella perusteella, *Kommunistisen puolueen manifesti*. Mutta tietoa tämän merkittävän teoksen kirjoittajista ei ole. Jos opiskelijamme toisaalta törmää jossain vaikkapa nimeen **Max Adler**, niin ei hätää: ensyklopediasta löytyy artikkeli "*Adler Max*", hänellä kun ei koskaan ollut mitään tekemistä kommunistisen liikkeen kanssa, päinvastoin kuin esimerkiksi **Antonio Gramscilla** ja **Georg Lukácsilla**, jotka mitä ilmeisimmin vain tästä syystä on ensyklopediasta jätetty pois. Mutta mikä neuvoksi kun artikkelissa viitataan Adlerin marxilaisuuteen? Hakusanaa "*marxismi*" kun ei ollenkaan ole.

Venäläisen marxilaisuuden nimistä löytyy **Georgi Plehanov** (1857-1918). Hänen filosofiastaan tuodaan korostetusti esiin se, että "kansa on historian sankari". Liekö tuo kaikkein oleellisinta Plehanovista. Venäläisen marxilaisuuden piirissä ja sen liepeillä käytiin 1900-luvun alussa keskustelua niin sanottujen jumalanetsijöiden ja jumalanrakentajien välillä. Edellisten keskeinen nimi **Nikolai Berdjajev** (1874-1948) on kirjassa ja häntä koskevasta artikkelista saa jonkinlaisen kuvan jumalanetsijöistä, jotka nimensä mukaisesti etsivät transsendentaalista jumaluutta

FILOSOFIAA ULITSALLA Jukka Paastela

ja oletivat sellaisen olevan olemassa, mutta ei kristinuskon, työväenluokkaan kohdistuvan kapitalistisen riiston välikappaleen, ilmoittamassa muodossa. Jumaluuden toteuttamista tämänpuoleisessa todellisuudessa peräänkuuluttaneiden jumalanrakentajien johtajia oli myöhempi valistusasiain kansankomissaari **Anatoli Lunatsharski** (1875-1933). Hänestä ei ole artikkeleita. Jumalasta itsestään on huomattavan laaja artikkeli, mutta sen paremmin jumalanetsijöistä kuin -rakentajistakaan ei ole omaa artikkeleita. Jumalanrakentajista en ylipäänsä löytänyt ensyklopediasta mitään. Jumalanrakentajuutta on ehkä pidetty vähäpätöisenä bolshevikkien liepeillä olleena ilmiönä.

Bolshevikkivallankumouksen jälkeen teologi-filosofit joutuivat lähtemään maanpakoon, mutta filosofia ei suinkaan ollut monoliittista vielä 1920-luvulla. Merkittävä kamppailu käytiin ns. mekanistien ja dialektikkojen välillä. Mekanistit nojautuivat **Ivan Pavlovin** fysiologisiin teorioihin ja ehdottivat, että olevaisuudessa kaikki voidaan redusoida yksinkertaisimpiin liikkeisiin, so. mekaanisiin ilmiöihin. Pavlov itse ei tästä filosofiasta ollut vastuussa, vaan ennen muuta **Nikolai Buharin** (1888-1938). Pavlovista on lyhyt artikkeli, jossa hänet esitellään fysiologina, tosin hänen kuuluisia koiriaan mainitsematta. Buharinista ei ole artikkeleita, ei myöskään mekanismista.

Dialektikkojen johtava voima oli puolestaan **Abram Deborin** (1881-1963). Juuri Deborin loi "dialektisen materialismin" surullisen kuuluisana itsenäisenä "tieteenä". Deborin joutui kuitenkin 1930-luvun alussa Stalinin epäsuosioon ja häntä syytettiin siitä vakavasta rikkomuksesta, että hän katsoi vastakohtien korkeammalla tasolla sulautuvan loppujen lopuksi yhteen. Keskeinen syyttäjä oli **Mark Mitin** (1901-1987), joka puolestaan julisti, että keskeistä ei ole vastakohtien ykseys, vaan niiden lakkaamaton taistelu. Deborinista ja Mitinistä ei ole artikkeleita. Sen sijaan *dialektiikasta* on. Artikkelialkaa **Sokrateesta** ja päättyy **Kantin** ja **Hegelin** kautta kierrettyään "*dialektiseen materialismiin*". Siitä sanotaan seuraavaa:

"Marxilaiselle dialektiselle *materialismille* dialektiikka merkitsee ennen kaikkea taloudellisen kehityksen sisäistä lainalaisuutta ja — koska tästä riippuu kaikki muu — yleensä kaiken tapahtumisen lainalaisuutta. Dialektiikan laeissa marxilainen utopia näkee takeen, joka johtaa kohti ihmiskunnan onnellisuutta ja hyvinvointia. Dialektisen triadin yleinen laki on seuraava: kapitalismi (teesi) — proletariaatin diktatuuri (antiteesi) — luokaton yhteiskunta ja samanvertainen onni kaikille (syn-teesi)."

Olisi mielenkiintoista pohtia ketkä 1920-luvun väittelijöistä tämän dialektiikan määritelmän olisivat hyväksyneet (tai hylänneet), mekanistit vai dialektikot vaiko kenties molemmat. Riita joka tapauksessa olisi saatu aikaan. Mutta itsensä Marxin filosofialle tämä määritelmä ei tee oikeutta. Ja jos taas asetumme aloittelevan opiskelijamme asemaan, niin voimme sanoa, että hänelle tällaisten määritelmien perusteella syntyvä käsitys marxismista, sen koko traditiosta, on lievästi sanottuna yksinkertainen.

Ensyklopediassa julistetaan objektiivisuutta ensimmäistä kertaa 75 vuoteen. Mutta tästä koko 75 vuodesta koko teos sanoo vähän jos ollenkaan ja senkin

vähän erittäin ylimalkaisesti. Jotenkin tuntuu, että tämän ensyklopedian hahmossa on jotain, joka kovin muistuttaa antiteesiä. Kunnollista selostusta ja arviota Stalinin kauden "luokkataistelun filosofisesta rintamasta", niin kuin termi kuului, en löytänyt. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että Stalinin aika olisi kirjassa kokonaan sivuutettu. Niinpä **Aleksei Losevia** (1893-1988) koskevassa artikkelissa Stalinin vainoihin viitataan. Siinä nimittäin todetaan, että Losev ei kuulunut niihin Venäjän kahteensataan "kuuluisimpaan filosofiin", jotka bolshevikkivallankumouksen jälkeen lähtivät maanpakoon, vaan jäi Venäjälle ja joutui Stalinin vainojen uhriksi.

Losev on mielenkiintoinen tapaus. Hän kykeni julkaisemaan koko joukon teoksia 1920-luvulla, kuten teoksen *Muzyka kak predmet logiki* (*Musiikki logiikan ilmiönä*) vuonna 1927 ja vielä vuonna 1930 teoksen *Dialektika mifa* (*Myytin dialektiikka*). Mutta sen jälkeen seurasi 10 vuotta Stalinin pakkotyöleirissä. Vankeudesta vapauduttuaan Losev hankki elantonsa kääntäjänä ja vasta 1960-luvulla tuli filosofisten töiden julkaisemisen jälleen mahdolliseksi. Losev keskittyi nyt antiikin estetiikkaan, joka mahdollisesti oli eskapistinen ratkaisu; monet filosofit ja varsinkin historioitsijat, jotka eivät halunneet kirjoittaa virallisen dogmin mukaan, so. valheellisesti, valitsivat tutkimuskohteensa mahdollisimman kaukaa. Tosin he eivät tällä tavoin kokonaan päässeet pakoon valtion virallista ortodoksiaa: antiikin filosofiaakin tunnetusti piti selittää orjien ja orjanomistajien luokkavastakohtaisuudella. Mutta usein

riittivät muutamat julistukset ja Lenin-sitaatit siellä täällä, ja vähänkin asiaa tunteva lukija osasi jättää ne omaan arvoonsa. Losevin pääteokseksi muodostui seitsenosainen *Istoriija antichnoj èstetiki* (*Antiikin estetiikan historia*), 1963-1980, jonka sanotaan "avanneen" venäläiselle lukijalle antiikin maailman Homeroksesta Platoniin ja Platonista — Kristukseen".

Voidaan tietysti olla sitä mieltä, että Stalinin ajan filosofisilla "väittelyillä" tai joillakin mekanistien ja dialektikkojen riidoilla ei ole juuri mitään filosofista arvoa ja sen takia tällaisten väittelyitten ja riitojen ottaminen mukaan filosofian ensyklopediaan ei ole mielekäästä. Voidaan ajatella, että niiden tutkiminen ja selvittäminen kuuluu varsinaisen filosofian tutkimuksen ulkopuolelle, lähinnä historian tutkijoiden tehtäviin. En yhdy tähän mielipiteeseen, vaikka selvää on, että neuvostoliittolaisen filosofian tutkijalla tuleekin olla hyvät tiedot itse maan historiasta, nimenomaan poliittisesta historiasta. "Virallistakin" filosofiaa on tutkittava myös filosofisesti. ■